

УДК 636.22/.28
© 2011

В.С. КОЗИРЬ,
академік НААН України

**ПОРІВНЯЛЬНА
ХАРАКТЕРИСТИКА
ШЛУНКОВО-КИШКОВОГО
ТРАКТУ В БУГАЙЦІВ
РІЗНИХ ПОРІД**

На основі порівняльної оцінки інтенсивності розвитку шлунка і кишкового тракту великої рогатої худоби доведено доцільність реалізації їх на забій не у півторарічному, а у дворічному віці.

Актуальність досліджень. Збільшення виробництва яловичини в Україні – нагальна проблема, оскільки потреба населення в ній сьогодні задовольняється менше ніж на половину. Крім нарощування чисельності поголів'я великої рогатої худоби і підвищення її генетичного потенціалу продуктивності, важливим є також вирішення низки технологічних питань, які обумовлені біологічними особливостями тварин. Одним з них є забезпечення високої конверсії корму за рахунок оптимізації структури раціону під час розвитку. У зв'язку з цим є актуальним вивчення закономірностей розвитку травного тракту, використання накопичених знань для ефективно організації годівлі худоби в різні періоди життя, інтенсифікації скотарства, у тому числі і м'ясного.

Система травлення жуйних тварин – це дуже складний механізм переробки великої кількості об'ємистих кормів. Для цього, перш за все, необхідно, щоб худоба була здорова, з добре сформованим шлунково-кишковим апаратом, від роботи якого залежить не тільки життєзабезпечення організму, а і здатність ефективно трансформувати поживні речовини раціону у продукцію.

Матеріал і методика досліджень. Тварини сформованих семи груп бугайців по 15 голів (скоростиглих герефордської і абердин-ангуської; довгорослих української м'ясної, шароле, світлої аквітанської і санта-гертруда та комбінованої симентальської порід) вирощувалися до 2,5-річного віку, а у 6-, 12-, 18-, 24- і 30-місячному віці було забито 3 голови з кожної групи. У зв'язку з тим, що більшість учених вважають оптимальним проводити забій худоби до 1,5-річного віку [1–3] і резуль-

тати наших досліджень майже співпадають з їхнім твердженням, наводимо дані розвитку травного тракту після 18-місячного віку.

Результати досліджень. Травна система великої рогатої худоби суттєво відрізняється від інших видів тварин. Відмітною особливістю її є наявність шлунка, який складається з чотирьох відділів: рубця, сітки, книжки і сичуга. Розвиток відділів у різні періоди життя має свої закономірності. Будівля багатокамерного шлунка є яскравим прикладом еволюційного пристосування до перетравлення грубих кормів. Сичуг більш інтенсивно розвивається у внутрішньоутробний, а рубець, сітка і книжка – у постнатальний періоди.

Зміни розвитку шлунка і його відділів після 18-місячного віку наведено в табл. 1. Маса шлунка у всіх піддослідних тварин збільшувалася до маси 2,5-річного віку, але з 18- до 30-місячного віку абсолютна маса його найбільше зростала у бугайців довгорослої світлої аквітанської – в 1,7 раза та комбінованої симентальської порід – в 1,5 раза. Навіть у тварин скоростиглих порід – герефордів та абердин-ангусів – вона теж збільшилася в 1,3–1,4 раза. При цьому маса кожної камери складного шлунка у бугайців різних порід зростала з різною інтенсивністю. Загальне збільшення маси шлунка відбувалося, головним чином, за рахунок рубця (у світлих аквітанів на 58, у герефордів – на 13 %) і книжки (відповідно по породах 96, 42 %). Маса сітки зростала у герефордів на 70, у світлих аквітанів – на 55, абердин-ангусів – на 29 %, в інших – близько 10 %. Виконавши свою головну функцію у молочний період розвитку бугайців, сичуг, уже сформувався до 1,5-річного віку, однак маса

1. Динаміка маси шлунка і його відділів, $\bar{X} \pm Sx$

Порода	Вік, міс.	Абсолютна маса всього, кг					Відносна маса до живої, %					Коефіцієнт збільшення абсолютної маси				
		шлунок	рубця	сіткі	книжки	сичуга	шлунок	рубця	сіткі	книжки	сичуга	шлунок до попереднього періоду	рубця	сіткі	книжки	сичуга
Герфордська	18	17,1±0,1	9,0±0,8	1,0±0,3	5,5±0,1	1,6±0,1	3,26	2,05	0,37	0,12	0,41	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	24	19,2±0,4	9,9±0,4	1,2±0,1	6,0±0,2	2,1±0,2	3,17	1,53	0,21	1,03	0,27	1,12	1,10	1,20	1,09	1,31
	30	21,8±0,2	10,2±0,6	1,7±0,2	7,8±0,2	2,1±0,2	3,17	1,53	0,25	1,17	0,31	1,14	1,03	1,42	1,30	1,06
Абердин-ангуська	18	12,9±0,3	6,7±0,5	0,7±0,1	4,3±0,1	1,2±0,1	3,60	1,97	0,21	1,26	0,35	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	24	15,0±0,4	6,9±0,9	0,8±0,2	5,7±0,1	1,6±0,2	3,18	1,54	0,18	1,28	0,36	1,16	1,03	1,14	1,33	1,33
	30	18,4±0,6	8,9±1,2	0,9±0,1	6,9±0,2	1,7±0,1	3,22	1,77	0,18	1,36	0,34	1,23	1,29	1,13	1,21	1,06
Українська м'ясна	18	16,2±0,3	8,0±0,2	1,0±0,2	5,5±0,4	1,7±0,2	3,02	1,49	0,19	1,02	0,32	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	24	18,5±0,5	9,1±0,4	1,1±0,1	6,3±0,8	2,0±0,2	3,17	1,56	0,19	1,08	0,34	1,14	1,14	1,10	1,15	1,18
	30	23,4±0,4	11,5±0,4	1,1±0,2	8,6±0,6	2,2±0,2	3,73	1,83	0,18	1,37	0,35	1,44	1,44	1,10	1,56	1,29
Шароле	18	15,3±0,3	8,4±0,2	1,2±0,1	4,6±0,2	1,1±0,1	2,99	1,64	0,23	0,31	0,41	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	24	18,0±0,2	8,9±0,6	1,2±0,2	6,3±0,5	1,6±0,2	3,05	1,31	0,20	1,05	0,27	1,18	1,06	1,01	1,37	1,45
	30	20,3±0,3	9,9±1,0	1,3±0,1	7,4±0,3	1,7±0,1	2,95	1,45	0,16	1,09	0,25	1,13	1,11	1,08	1,17	1,06
Світла аквітанська	18	14,6±0,4	6,9±0,4	1,1±0,1	5,2±0,3	1,4±0,2	2,78	1,30	0,11	1,09	0,27	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	24	17,3±0,2	7,3±0,6	1,2±0,2	7,1±0,3	1,7±0,2	2,64	1,11	0,18	1,09	0,26	1,18	1,06	1,09	1,36	1,21
	30	24,5±0,3	10,9±0,8	1,7±0,2	10,2±0,5	1,7±0,1	3,13	1,39	0,22	1,30	0,22	1,42	1,49	1,42	1,44	1,01
Санта-гертруда	18	12,5±0,4	6,4±0,2	0,8±0,1	4,1±0,4	1,2±0,3	2,95	1,51	0,19	0,97	0,25	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	24	14,6±0,2	7,0±0,2	0,8±0,1	5,4±0,3	1,4±0,2	2,66	1,28	0,15	0,97	0,26	1,17	1,09	1,01	1,32	1,17
	30	17,7±0,6	8,5±0,1	0,9±0,1	6,7±0,3	1,6±0,1	2,82	1,36	0,14	1,06	0,26	1,21	1,21	1,13	1,24	1,14
Симентальська	18	15,5±0,9	6,7±0,8	1,0±0,1	6,0±0,2	1,8±0,2	3,31	1,43	0,21	1,28	0,39	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	24	19,0±1,4	8,2±0,4	1,0±0,1	7,9±0,2	1,9±0,3	3,50	1,51	0,18	1,46	0,35	1,23	1,22	1,01	1,32	1,06
	30	22,8±1,0	9,7±0,2	1,1±0,1	10,0±0,3	2,0±0,2	3,53	1,50	0,17	1,55	0,31	1,20	1,18	1,10	1,27	1,05

його збільшувалася до 24 місяців, а в подальшому стабілізувалася.

Виявлено, що співвідношення маси шлунка та його відділів до передзабійної живої маси стабілізувалось у 18-місячному віці і в більшості порід мало тенденцію до зниження (крім української м'ясної, світлої аквітанської та симентальської).

Різні темпи абсолютного приросту маси окремих камер складного шлунка і коефіцієнти їх збільшення можна пояснити формуванням камер у різному віці тварин: чим раніше вони сформувалися, тим меншими були темпи (коефіцієнти) приросту в подальшому. У цьому відіграли свою роль загальнобіологічні вікові закономірності індивідуального розвитку худоби.

Аналогічний висновок можна зробити і щодо розвитку кишечника. У постнатальний період відбувається динамічний ріст його тонкого і товстого відділів. Тип годівлі худоби суттєво впливає і на розвиток кишечника. Привчання молодняка до рослинних кормів сприяло збільшенню маси і розміру кишечника [4].

Маса кишечника також змінювалася до 2,5-річного віку (табл. 2). З 18 до 30 міс. найбільше вона зростає у герефордів (на 54 %), санта-гертруди (на 50 %) та сименталів (на 48 %), найменше – у абердин-ангусів (на 18 %). З 18- до 24-місячного віку зміни відбувалися, в основному, за рахунок збільшення маси тонкого відділу, а з 24- до 30-місячного – товстого відділу кишечника. Маса сліпої кишки в цей період по всіх групах збільшувалася на 10–20 %.

Кратність збільшення маси всіх відділів кишечника за період вирощування з 18- до 30-місячного віку також підтверджує цю динаміку. Питома вага його маси до живої маси бугайців у герефордів, абердин-ангусів і світлих аквітанів проявляє тенденцію до зменшення, а у порід шароле, української м'ясної, санта-гертруди і симентальської – до збільшення.

Можна також констатувати, що з віком бугайців чіткої закономірності збільшення або зменшення питомої ваги тонкого чи товстого відділів кишечника не виявлено, але абсолютна маса товстого в усі вікові періоди

перевищувала масу тонкого відділу.

Довжина кишечника також динамічно зростала до 2,5-річного віку, про що свідчать не тільки абсолютні показники, а і постійна кратність їх збільшення до попереднього періоду. Найдовший кишечник у всі періоди життя виявився у бугайців породи санта-гертруда, а найкоротший – природно в української м'ясної породи. За співвідношенням тонкого та товстого відділів також випереджають бугайці породи санта-гертруда – у 7 разів, найменший цей показник – у тварин української м'ясної – у 5, а інших груп – у 6 разів. Довжина сліпої кишки з 18- до 30-місячного віку худоби зростає у сименталів, санта-гертруди і шароле на 15–17 %, герефордів і української м'ясної – на 23–25 %, у абердин-ангусів – на 40 % і світлих аквітанів – на 50 %. Відношення довжини кишечника до живої маси з віком тварин зменшується у бугайців усіх порід (крім світлих аквітанів).

Отже, динамічне збільшення загальної маси і об'єму шлунка та його відділів і абсолютної маси та довжини кишечника до 2,5-річного віку бугайців свідчить про те, що травневі органи продовжують зростати і готові виконувати свої функції, а це здебільшого обумовлює продуктивність тварин. Тому за цими показниками можна опосередковано передбачати здібність худоби ефективно конвертувати поживні речовини корму в приріст живої маси. Із збільшенням загальної маси і об'єму шлунка та кишечника продовжує збільшуватися і габітус тварин, що відбивається на збільшенні їх живої маси і цим самим підтверджується можливість вирощувати бугайців до 30-місячного віку. Безумовно, інтенсивна годівля молодих тварин збільшує рівень окисно-відновлюючих процесів, прискорює їх ріст і розвиток. За низького рівня годівлі змінюється їх співвідношення і збільшується питома вага шлунка і кишок у тілі тварин.

За збалансованої годівлі та вільного доступу до кормів середньодобове споживання їх (кормових одиниць і протеїну) у всіх представників спеціалізованих м'ясних порід з віком зменшується. За весь час вирощування (2,5 року) порівняно з періодом до 18-місячного віку герефорди споживали що-

2. Маса та розміри кишечнику і його відділів, $\bar{X} \pm Sx$

Порода	Вік, міс.	Маса кишечнику, кг				Довжина кишечнику, м				Кратність збільшення кишечнику до попереднього періоду		Відношення до живої маси, %	
		всього	тонкого	товстого	сліпої кишки	всього	тонкого	товстого	сліпої кишки	маси	довжини	маси кишечечини	довжини кишечечини
Герфордська	18	6,5±0,2	2,3±0,1	3,3±0,3	0,9±0,1	43,4±1,2	35,4±1,2	6,8±0,5	1,2±0,1	1,00	1,28	8,28	
	24	9,7±0,3	3,4±0,2	5,3±0,2	1,0±0,1	45,1±1,4	35,5±1,2	8,3±0,3	1,3±0,1	1,49	1,67	7,44	
	30	10,0±0,2	3,5±0,3	5,3±0,3	1,2±0,1	46,6±1,3	36,7±1,3	8,4±0,2	1,5±0,1	1,03	1,50	6,77	
Абердин-ангуська	18	6,0±0,2	2,4±0,1	2,6±0,2	1,0±0,1	38,1±0,4	33,0±0,8	4,1±0,2	1,0±0,1	1,00	1,68	10,64	
	24	6,8±0,2	2,9±0,2	2,7±0,1	1,2±0,1	41,2±0,2	34,4±1,1	5,5±0,3	1,3±0,1	1,13	1,44	7,30	
	30	7,1±0,1	3,0±0,2	2,8±0,1	1,3±0,2	42,2±0,4	35,1±1,2	5,7±0,4	1,4±0,1	1,04	1,24	7,39	
Українська м'ясна	18	7,2±0,4	3,0±0,4	3,2±0,3	1,0±0,2	37,3±1,1	30,0±0,6	6,0±0,2	1,3±0,3	1,00	1,34	6,94	
	24	8,2±0,4	3,3±0,3	3,8±0,2	1,1±0,3	38,2±1,2	30,4±0,7	6,4±0,3	1,4±0,2	1,14	1,40	6,54	
	30	9,0±0,3	3,8±0,3	4,0±0,2	1,2±0,3	40,0±1,3	31,7±0,6	6,7±0,1	1,6±0,3	1,25	1,43	6,37	
Шароле	18	7,0±0,3	3,4±0,1	2,8±0,1	0,8±0,1	40,3±0,4	33,3±0,2	5,8±0,2	1,2±0,1	1,00	1,37	7,89	
	24	8,1±0,3	3,5±0,1	3,7±0,2	0,9±0,1	42,0±0,4	34,8±0,2	5,9±0,1	1,3±0,1	1,16	1,35	7,01	
	30	9,6±0,4	4,6±0,1	3,9±0,2	1,1±0,1	45,3±0,3	37,2±0,3	6,7±0,2	1,4±0,1	1,19	1,41	6,64	
Світла аквітанська	18	5,9±0,2	2,7±0,1	2,5±0,2	0,7±0,1	38,9±1,0	32,7±0,3	5,2±0,1	1,0±0,1	1,00	1,12	7,41	
	24	6,4±0,4	2,9±0,1	2,6±0,1	0,9±0,1	45,0±0,8	36,0±0,6	5,8±0,2	1,2±0,1	1,08	1,15	6,86	
	30	7,7±0,3	3,5±0,2	3,1±0,2	1,1±0,1	49,6±0,6	40,7±0,3	7,4±0,2	1,5±0,2	1,20	1,24	6,33	
Сангагертуда	18	5,0±0,1	2,1±0,1	2,1±0,1	0,8±0,1	41,3±0,1	35,1±0,2	5,1±0,1	1,1±0,1	1,00	1,17	9,03	
	24	6,7±0,1	2,8±0,1	2,7±0,1	1,2±0,1	46,6±0,2	39,4±0,4	6,0±0,2	1,2±0,2	1,34	1,22	8,50	
	30	7,5±0,2	3,2±0,1	3,0±0,2	1,3±0,1	51,3±0,1	43,5±0,3	6,5±0,3	1,3±0,1	1,12	1,10	8,18	
Симентальська	18	5,6±0,2	2,1±0,1	2,7±0,1	0,8±0,1	41,2±0,5	34,0±0,4	5,9±0,2	1,3±0,2	1,00	1,20	8,82	
	24	6,8±0,3	2,9±0,2	3,0±0,1	0,9±0,1	45,5±0,7	38,0±0,9	6,1±0,4	1,4±0,1	1,21	1,10	8,39	
	30	8,3±0,1	3,5±0,1	3,7±0,1	1,1±0,1	46,4±0,4	38,7±0,3	6,2±0,3	1,5±0,1	1,22	1,28	7,18	

добы кормових одиниць на 10,1 і протеїну – на 9,1 % менше, а порівняно з періодом до 24-місячного віку – відповідно на 2,3 і 4,8 % менше, абердин-ангуси – на 4,9 і 5,9 та 1,3 і 3,7 %, молодняк української м'ясної породи – на 7,0 і 9,1 та 7,1 і 18,9 %, шароле – на 3,9 і 26,8 та 3,0 і 11,9 %, світлі аквітани – на 23,9 і 16,1 та 11,8 і 7,8 %, санта-гертруда – на 3,9 і 4,1 та 2,8 і 3,8 %. У сименталів проявилася тенденція до збільшення споживання енергії за 2,5-річний період порівняно з 1,5-річним на 4,9 %, і з 2-річним – на 3,1 %, а споживання протеїну зменшено (як і в інших породних групах) – відповідно на 8,8 і 0,9 %. У зв'язку з тим, що різниця показників незначна (в більшості не вірогідна) і розрахунки зроблено в середньому по дослідних групах, можна зробити припущення, що ця розбіжність викликана віковими індивідуальними, а не породними особливостями тварин.

Витрати кормів на приріст живої маси зростали із збільшенням віку бугайців (крім шароле). У 2,5-річному віці герефорди на 1 кг приросту витрачали кормових одиниць на 13 та протеїну – на 14 % більше, ніж у 1,5-річному і на 6 та 3 % у 2-річному, абердин ангуси відповідно на 10 і 2 % та 6 і 19 %, молодняк української м'ясної породи – на 15 і 13 % та 4 і 8 %, світлі аквітани – 43 і 10 та 19 і 4 %, санта-гертруда – на 17 і 13 та 4 і 6 %, симентали – на 36 і 12 та 18 і 5 %. Це можна пояснити тим, що, незважаючи на продовження росту тварин, темпи його закономірно зни-

жуються через пониження рівня обмінних процесів в організмі і прискорюється процес накопичення жиру, на синтез якого витрачається більше енергії, ніж на синтез білків та м'язової тканини.

У молодняку класичної м'ясної породи шароле спостерігалось зворотнє явище – з віком витрати кормів на 1 кг приросту зменшувалися: у 18 місяців – 11,15 кормових одиниць і 1215 г протеїну, у 24 місяці – відповідно 10,26 і 1132 г, у 30 місяців – 9,96 і 1082 г. На наш погляд, це має місце тому, що ця консолідована порода добре відселекційована за м'ясними якостями, довгоросла (тривалий час дає високі середньодобові прирости) і менше, ніж інші м'ясні породи, відкладає жиру.

Порода, розвиток травного апарату і рівень годівлі тварин вплинули на кратність збільшення живої маси тварин від народження. Скоростиглі герефорди, абердин-ангуси і санта-гертруда – дрібноплідні породи і тому за рахунок швидкості росту мали вищий коефіцієнт зростання живої маси до 30-місячного віку (28–24 рази). Довгорослим українській м'ясній, шароле і світлій аквітанській породам притаманна крупноплідність, тому і коефіцієнт зростання живої маси у них значно поступається скоростиглим (18–20 разів). Найнижча кратність збільшення живої маси бугайців серед досліджуваних порід була у сименталів – 17. Вважаємо, що це пов'язано з крупноплідністю і комбінованим м'ясо-молочним типом продуктивності породи.

Висновки

1. *Розвиток шлунково-кишкового тракту бугайців м'ясних порід обумовлюється біологічно, залежно від породи і віку тварин.*

2. *Динамічне збільшення маси шлунка, маси і довжини кишечнику з 1,5- до 2,5-річного віку свідчить про продовження росту бугайців у цей пері-*

од. Це дає підстави стверджувати: незважаючи на деяке зниження темпів росту тварин, доцільно не скорочувати вік їх забою, оскільки нашими попередніми дослідженнями доведено, що при цьому якісні і економічні показники одержання приросту живої маси не погіршуються.

Бібліографія

1. *Еримбатов К.Т.* Эффективность биоконверсии питательных веществ корма в мясопродукцию / *К.Т. Еримбатов* // Молочное и мясное скотоводство. – 2005. – № 4. – С. 22–23.

2. *Кубасов А.И.* Превращение питательных веществ, энергии корма в продукцию у бычков-помесей казахской белоголовой, симментальской пород в условиях нагула: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. с.-х. наук / *А.И. Кубасов*. – Оренбург, 2004. – 22 с.

3. *Федий Е.М.* Роль микроструктуры клетчатки в активации пищеварительных ферментов у жвачных животных / *Е.М. Федий, В.В. Суханова* // Сельскохозяйственная биология. – 1985. – № 4. – С. 75–77.

4. *Хруцкий Е.Т.* О нервно-гуморальной регуляции моторной деятельности многокамерного желудка у телят и ягнят / *Е.Т. Хруцкий* // Сб. науч. тр. / Чкаловский с.-х. институт. – 1952. – Т. 5. – С. 162–176.